Лекція 1.
Тема: Науково-теоретичні основи логопедії як науки.

План:

1. Логопедія як наука. Визначення, предмет і об'єкт логопедії. Значення логопедії.
2. Мета і завдання логопедії
3. Методологічні основи логопедії. Принципи і методи логопедії як науки
4. Понятійно-категоріальний апарат логопедії.
5. Історія розвитку вчення про порушення мовлення.

1. Логопедія як наука. Визначення, предмет і об'єкт логопедії

Логопедія — це наука про порушення мовлення, про методи їх попередження, виявлення і усунення засобами спеціального навчання і виховання. Логопедія вивчає причини, механізми, симптоматику, протікання, структуру порушень мовленнєвої діяльності.

Термін «логопедія» походить від грецького коріння: логос (слово), пайдео (виховую, навчаю) — і в перекладі означає «виховання правильної мови».

Предметом логопедії як науки є порушення мовлення і процес навчання і виховання осіб з розладом мовленнєвої діяльності. Об'єкт вивчення — людина (індивідуум), страждаюча порушенням мовлення.

Порушення мовлення вивчаються фізіологами, невропатологами, психологами, лінгвістами і ін. При цьому кожен розглядає їх з певної точки зору відповідно до цілей, завдань і засобів своєї науки. Логопедія розглядає розлади мовлення з позицій попередження і подолання засобами спеціально організованого навчання і виховання, тому її відносять до **спеціальної педагогіки**.

Структуру сучасної логопедії складає **дошкільна, шкільна** логопедія і логопедія **підлітків і дорослих**.

Значення логопедії

Логопедія як наука має важливе теоретичне і практичне значення, яке обумовлене соціальною суттю мови, мовлення, тісним зв'язком розвитку мовлення, мислення і всієї психічної діяльності дитини.

Мовленнєва функція є одній з найважливіших психічних функцій людини.

В процесі мовленнєвого розвитку формуються вищі форми пізнавальної діяльності, здібності до понятійного мислення. Значення слова вже само по собі є узагальненням і у зв'язку з цим є не тільки одиницею мови, але і одиницею мислення. Вони не тотожні і виникають якоюсь мірою незалежно один від одного. Але в процесі психічного розвитку дитини виникає складна, якісно нова єдність — мовленнєве мислення, мовленнєвомислиннєва діяльність.

Оволодіння здатністю до мовленнєвого спілкування створює передумови для специфічно людських соціальних контактів, завдяки яким формуються і уточнюються уявлення дитини про навколишню дійсність, удосконалюються форми її віддзеркалення.

Оволодіння дитиною мовленням сприяє усвідомленню, плануванню і регуляції її поведінки. Мовленнєве спілкування створює необхідні умови для розвитку різних форм діяльності і участі в колективній праці.

Порушення мовлення того або іншого ступеня (залежно від характеру мовленнєвих розладів) негативно впливають на весь психічний розвиток дитини, відбиваються на її діяльності, поведінці. Важкі порушення мовлення можуть впливати на розумовий розвиток, особливо на формування вищих рівнів пізнавальної діяльності, що обумовлене тісним взаємозв'язком мовлення і мислення і обмеженістю соціальних, зокрема мовленнєвих, контактів, в процесі яких здійснюється пізнання дитиною навколишньої дійсності.

Порушення мовлення, обмеженість мовного спілкування можуть негативно впливати на формування особистості дитини, викликати психічні нашарування, специфічні особливості емоційно-вольової сфери, сприяти розвитку негативних якостей характеру (сором'язливості, нерішучості, замкнутості, негативізму, відчуття неповноцінності).

Все це негативно позначається на оволодінні грамотою, на успішності в цілому, на виборі професії. Значення логопедії полягає в тому, щоб допомогти дитині подолати мовленнєві порушення, тим самим забезпечити повноцінний, всесторонній її розвиток.

2. Мета і завдання логопедії

Основною **метою логопедії** є розробка науково обгрунтованої системи навчання, виховання і перевиховання осіб з порушенням мовленнєвої функції, а також попередження мовленнєвих розладів. Полягає в створенні найбільш сприятливих умов для всестороннього розвитку особистості дітей з порушеннями мовлення. У основі її лежать найважливіші положення про діалектичну взаємодію біологічного і соціального, про можливість подолання або пом'якшення біологічного дефекту шляхом цілеспрямованої специфічної соціальної дії.

І. П. Павлов, підкреслюючи надзвичайну пластичність центральної нервової системи і її необмежені компенсаторні можливості, писав: «Ніщо не залишається нерухомим, непіддатливим, а завжди може бути досягнуто, змінюватися до кращого, аби були створені відповідні умови»

Виходячи з визначення логопедії як науки, можна виділити наступні її **завдання**:

1. Вивчення онтогенезу мовленнєвої діяльності при різних формах мовленнєвих порушень.
2. Визначення поширеності, симптоматики і ступеня проявів порушень.
3. Виявлення динаміки спонтанного і направленого розвитку дітей з порушенням мовленнєвої діяльності, а також характеру впливу мовних розладів на формування їх особистості, психічний розвиток, на здійснення різних видів діяльності, поведінки.
4. Вивчення особливостей формування мовлення і мовленнєвих порушень у дітей з різними відхиленнями в розвитку (при порушенні інтелекту, слуху, зору і опорно-рухового апарату).
5. З'ясування етіології, механізмів, структури і симптоматики мовленнєвих порушень.
6. Розробка методів педагогічної діагностики мовленнєвих розладів.
7. Систематизація мовленнєвих розладів.
8. Розробка принципів, диференційованих методів і засобів усунення мовленнєвих порушень.
9. Вдосконалення методів профілактики мовленнєвих розладів.
10. Організації надання логопедичної допомоги.

У вказаних завданнях логопедії визначається як теоретична, так і практична її спрямованість. **Теоретичний її аспект** — вивчення мовленнєвих розладів і розробка науково обгрунтованих методів їх профілактики, виявлення і подолання. **Практичний аспект** — профілактика, виявлення і усунення мовленнєвих порушень. Теоретичні і практичні завдання логопедії тісно пов'язані. Для вирішення поставлених завдань необхідне наступне:

1) використання міжпредметних зв'язків і залучення до співпраці багатьох фахівців, що вивчають мовлення і його порушення (психологів, нейропсихологов, нейрофізіологів, лінгвістів, педагогів, лікарів різних спеціальностей і ін.);
2) забезпечення взаємозв'язку теорії і практики та зв'язку наукових і практичних організацій для швидшого впровадження в практику новітніх досягнень науки;
3) здійснення принципу раннього виявлення і подолання мовленнєвих порушень;
4) пропаганда логопедичних знань серед населення для профілактики порушень.

Вирішення даних завдань визначає хід логопедичної допомоги.

Основним **напрямом логопедичної діяльності** є розвиток мовлення, корекція і профілактика його порушень. В процесі логопедичної роботи передбачається розвиток сенсорних функцій; розвиток моторики, особливо мовленнєвої моторики; розвиток пізнавальної діяльності, перш за все мислення, процесів пам'яті, уваги; формування особистості дитини з одночасною регуляцією, а також корекцією соціальних відносин; дія на соціальне оточення.

Організація логопедичного процесу дозволяє усунути або пом'якшити як мовленнєві, так і психофізичні порушення, сприяючи досягненню головної мети педагогічного втручання — вихованню всесторонньо розвиненої особистості.

Логопедична допомога повинна бути направлене як на зовнішні, так і на внутрішні чинники, що обумовлюють порушення мови. Воно є складним педагогічним процесом, направленим, перш за все на корекцію і компенсацію порушень мовній діяльності.

3. Методологічні основи логопедії. Принципи і методи логопедії як науки

При вивченні і корекції мовленнєвих розладів логопедія спирається на вчення про взаємодію мовлення і мислення, на теоретичні положення про співвідношення загальних і специфічних закономірностей в розвитку аномальної дитини, про зв'язок розвитку мовлення з

діяльністю, про взаємодію зовнішніх і внутрішніх чинників в процесі психічного і мовленнєвого розвитку, про рушійні сили психічного розвитку.

В цілях вирішення найважливіших проблем порушень мовлення і їх корекції в логопедії використовуються різні принципи і методи.

Виходячи з цього, логопедія спирається на наступні основні принципи: системність, комплексність, принцип розвитку, розгляд порушень мовлення у взаємозв'язку з іншими сторонами психічного розвитку дитини, діяльнісний підхід, онтогенетичний принцип, принцип врахування етіології і механізмів (етіопатогенетичний принцип), врахування симптоматики порушення і структури мовленнєвого дефекту, принцип обхідного шляху, загальнодидактичні і інші принципи. Розглянемо деякі з них.

Принцип системності спирається на уявлення про мовлення як про складну функціональну систему, структурні компоненти якої знаходяться в тісній взаємодії. У зв'язку з цим вивчення мовлення, процесу його розвитку і корекції порушень припускає дію на всі компоненти, на всі сторони мовленнєвої функціональної системи.

Для логопедичного висновку, для диференціальної діагностики схожих форм мовленнєвих порушень необхідний кореляційний аналіз мовленнєвих і немовленнєвих симптомів, даних медичного, психологічного, логопедичного обстеження, співвідношення рівня розвитку пізнавальної діяльності і рівня розвитку мовлення, стани мовлення і особливостей сенсомоторного розвитку дитини. Мовленнєві порушення у багатьох випадках включаються в синдром нервових і нервово-психічних захворювань (наприклад, дизартрія, алалія, заїкання і ін.). Усунення мовленнєвих порушень в цих випадках повинне носити комплексний, медико-психолого-педагогічний характер.

Таким чином, при вивченні і усуненні мовленнєвих розладів важливе значення має **принцип комплексності.**

В процесі вивчення порушень мовлення і їх корекції важливо враховувати загальні і специфічні закономірності розвитку аномальних дітей.

Принцип розвитку припускає також виділення в процесі логопедичної роботи тих завдань, труднощів, етапів, які знаходяться в зоні найближчого розвитку дитини.

Дослідження дітей з порушеннями мовлення, а також організація логопедичної роботи з ними здійснюються з урахуванням провідної діяльності дитини (предметно-практичної, ігрової, учбової). Розробка методики корекційно-логопедичної допомоги ведеться з урахуванням послідовності появи форм і функцій мовлення, а також видів діяльності дитини в онтогенезі **(онтогенетичний принцип).**

Виникнення мовленнєвих порушень у багатьох випадках обумовлене складною взаємодією біологічних і соціальних чинників. Для успішної логопедичної корекції мовленнєвих порушень велике значення має встановлення у кожному окремому випадку етіології, механізмів, симптоматики порушення, виділення провідних розладів, співвідношення мовленнєвої і немовленнєвої симптоматики в структурі дефекту.

В процесі компенсації порушених мовленнєвих і немовленнєвих функцій, перебудови діяльності функціональних систем використовується **принцип обхідного шляху**, тобто формування нової функціональної системи в обхід ураженої (пошкодженої) ланки.

Важливе місце при вивченні і корекції мовленнєвих порушень займають **дидактичні принципи**: наочність, доступність, свідомість, індивідуальний підхід і ін.

Методи логопедії як науки можна умовно розділити на декілька груп.

Перша група — організаційні методи: порівняльний, лонгітюдний (вивчення в динаміці), комплексний.

Другу групу складають емпіричні методи: обсервації (спостереження), експериментальні (лабораторний, природний, формуючий або психолого-педагогический експеримент), психодіагностичні (тести, стандартизовані і прожективні, анкети, бесіди, інтерв'ю), праксиметричні прийоми аналізу діяльності, у тому числі і мовленнєвої діяльності, біографічні (збір і аналіз анамнестичних даних).

До третьої групи відносяться кількісний (математико-статистический) і якісний аналіз отриманих даних, використовується машинна обробка даних із застосуванням новітніх технологій.

Четверта група — інтерпретаційні методи, способи теоретичного дослідження зв'язків між явищами, що вивчаються (зв'язок між частинами і цілим, між окремими параметрами і явищем в цілому, між функціями і особистістю і ін.).

Широко використовуються технічні засоби, що забезпечують об'єктивність дослідження: інтонографи, спектрографи, назометри, відеомова, фонографи, спірометри і інша апаратура, а також рентгенокінофотографія, глоткографія, кінематографія, електроміографія, що дозволяють вивчати в динаміці цілісну мовленнєву діяльність і її окремі компоненти.

5. Понятійно-категоріальний апарат логопедії

Обов'язковою умовою виділення і функціонування будь-якої науки є наявність в ній власного понятійно-категоріального апарату.

Важливим в логопедії є розрізнення понять норми і порушень мовлення. Під нормою розуміють загальноприйняті варіанти вживання мови в процесі мовленнєвої діяльності. При нормальній мовленнєвій діяльності є збереженими психофізіологічні механізми мовлення. Порушення мовлення визначається як відхилення в мовленні людини, що говорить від мовної норми, прийнятої в даному мовленнєвому середовищі, обумовлене розладом нормального функціонування психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності. З погляду комунікативної теорії розлад мовлення є порушення вербальної комунікації. Порушеними виявляються взаємини, що об'єктивно існують між індивідуумом і суспільством і виявляються в мовленнєвому спілкуванні.

Мовленнєві порушення характеризуються наступними особливостями:

1) не відповідними віку особи;
2) не є диалектизмами, безграмотністю і проявами незнання мови;
3) пов'язаними з відхиленнями у функціонуванні психофізіологічних механізмів мовлення;
4) що носять стійкий характер, самостійно не зникають, а є такими, що закріплюються;
5) що вимагають певної логопедичної допомоги залежно від їх характеру;
6) що часто мають негативний вплив на подальший психічний розвиток дитини.

Така характеристика дозволяє віддиференціювати мовленнєві порушення від вікових особливостей мовлення, від тимчасових її порушень у дітей і дорослих, від особливостей мовлення, обумовлених територіально-діалектними і соціокультурними чинниками.

Для позначення порушень мовлення використовуються також терміни «розлад мовлення», «дефекти мовлення», «недоліки мовлення», «мовленнєва патологія», «мовленнєві відхилення».

Розрізняють поняття «недорозвиток мовлення» і «порушення мовлення».

Недорозвиток мовлення припускає якісно нижчий рівень сформованості тієї або іншої мовленнєвої функції або мовленнєвої системи в цілому.

Порушенням мовлення є розлад, відхилення від норми в процесі функціонування механізмів мовленнєвої діяльності. Наприклад, при недорозвиненні граматичної будови мовлення має місце нижчий рівень засвоєння морфологічної системи мовлення, синтаксичної структури речень. Порушення граматичної будови мовлення характеризується його аномальним формуванням, наявністю аграмматизмов.

Під **загальним недорозвитком мовлення** в даний час в логопедії розуміється така форма мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування всіх компонентів мовлення. Поняття «загальний недорозвиток мовлення» припускає наявність симптомів несформованості (або затримки розвитку) всіх компонентів мовленнєвої системи (фонетико-фонематической її сторони, лексичного складу, граматичної будови). Загальний недорозвиток мовлення може мати різний механізм і відповідно різну структуру дефекту. Він може спостерігатися при алалії, дизартрії і так далі.

Таким чином, термін «загальний недорозвиток мовлення» характеризує тільки симптомологічний рівень порушення мовленнєвої діяльності. Крім того, в більшості випадків при цьому порушенні має місце не стільки недорозвинення, скільки системний розлад мовлення.

У логопедії розмежовуються поняття «порушення мовленнєвого розвитку» і «затримка мовленнєвого розвитку». На відміну від порушення мовленнєвого розвитку, при якому

спотворюється сам процес мовленнєвого онтогенезу, **затримка мовленнєвого розвитку** — це уповільнення темпу, при якому рівень мовленнєвого розвитку не відповідає віку дитини.
Поняття «**Розпад мовлення»** припускає втрату мовленнєвих навиків, що були, і комунікативних умінь унаслідок локальних або дифузних уражень головного мозку.
Симптом порушення мовлення — це ознака (прояв) якого-небудь порушення мовленнєвої діяльності.
Симптоматика порушень мовлення — це сукупність ознак (проявів) порушення мовленнєвої діяльності.
Під **механізмом порушення мовлення** розуміється характер відхилень у функціонуванні процесів і операцій, обумовлюючи виникнення і розвиток порушень мовленнєвої діяльності.
Патогенез порушень мовлення — це патологічний механізм, що обумовлює виникнення і розвиток порушень мовленнєвої діяльності.
Під **структурою мовленнєвого дефекту** розуміється сукупність (склад) мовленнєвих і немовленнєвих симптомів даного порушення мовлення і характер їх зв'язків. У структурі мовленнєвого дефекту виділяється первинне,ведуче порушення (ядро) і вторинні дефекти, які знаходяться в причинно-наслідкових відносинах з першими, а також системні наслідки. Різна структура мовленнєвого дефекту знаходить своє віддзеркалення в певному співвідношенні первинних і вторинних симптомів і багато в чому визначає специфіку цілеспрямованої логопедичної допомоги.

При усуненні мовленнєвих порушень використовуються поняття: логопедична допомога, корекція, компенсація, розвиток, «навчання», «виховання», «перевиховання», «корекційно-відновлюване навчання» і ін.

Логопедичною допомогою є педагогічний процес, направлений на корекцію і компенсацію порушень мовленнєвої діяльності, на виховання і розвиток дитини з мовленнєвим порушенням.
Корекція порушень мовлення — це виправлення або ослаблення симптоматики порушень мовлення (існуючі терміни «усунення», «подолання мовленнєвих порушень»).
Компенсація є складним, багатоаспектним процесом перебудови психологічних функцій при порушенні або втраті яких-небудь функцій організму. Компенсаторна перебудова включає відновлення або заміщення втрачених або порушених функцій, а також їх зміну. Найважливішу роль в розвитку компенсації грає центральна нервова система. Розвиток і відновлення мовленнєвих і немовленнєвних функцій, не сформуваних і порушених, здійснюються на основі застосування спеціальної системи логопедичної допомоги, в процесі якої формуються компенсаторні шляхи.
Навчання — це двосторонній керований процес, що включає активну пізнавальну діяльність дітей по засвоєнню знань, умінь і навичок і педагогічне керівництво цією діяльністю. Процес навчання виконує освітню, виховну і розвиваючу функцію в їх органічній єдності.
Виховання — це цілеспрямоване, систематичне, організоване управління процесом формування особистості або окремих її якостей відповідно до потреб суспільства.
В процесі **перевиховання** здійснюються корекція і компенсація особистісних особливостей осіб з порушеннями мовленнєвої діяльності.
При локальних ураженнях головного мозку в логопедичній роботі використовується **відновлюване навчання**, яке направлене на відновлення порушених мовленнєвих і немовленнєвих функцій. У основі цього навчання лежить опора на підлягаючу зберіганню ланку функції і перебудова всієї функціональної системи. Термін «відновлення мовлення» використовується для позначення зворотного розвитку порушеного мовлення при афазії.
Логопедична допомога може бути направлене як на усунення порушень мовлення (наприклад, дислексії), на виправлення (наприклад, звуковимови), так і на подолання негативних симптомів немовленнєвих порушень (наприклад психологічних особливостей осиб із заїканням).

6. Історія розвитку вчення про порушення мовлення. (на самостійне вивчення)

Історія розвитку логопедії як наукової дисципліни починається з античних часів, коли мовленнєві порушення розглядалися як медичні проблеми. Дослідження цього періоду показують, що логопедія як спеціалізована галузь знань розвивалася на межі медицини, психології та педагогіки, і значно залежала від соціально-економічних умов, культурних та релігійних поглядів суспільства.

Античність та Середньовіччя: У давньогрецьких і римських джерелах (Геродот, Гіппократ, Аристотель, Плутарх, Цельс, Гален) мовленнєві розлади описувалися як медичні проблеми, які лікувалися лікарями. Вперше терміни, що описують мовленнєві порушення (наприклад, афазія, афонія, заїкання), були введені давньоримським лікарем Клавдієм Галеном. У цей період ще не відокремлювали педагогічні методи корекції мовлення від медичних підходів.

Раннє новітнє середньовіччя (XVI-XVIII століття): Логопедичні знання та методи почали отримувати систематизацію завдяки розвитку освіти та науки в Європі. У цей час з'явилися перші спроби створити методи корекції мовлення, що базувалися на педагогічних принципах, хоча значний вплив мали релігійні уявлення та обряди. Часто дітей із порушеннями мовлення ізолювали в монастирях, де їм не надавали професійної допомоги.

XIX століття: В цей період логопедія почала оформлюватися як самостійна наука, що використовує досягнення медицини, педагогіки та психології. Вперше виникають спеціалізовані навчальні заклади для дітей з мовленнєвими порушеннями, а також з'являються теоретичні роботи, що закладають основи сучасної логопедії.

Початок XX століття: Важливий період для становлення логопедії, коли наукові дослідження почали орієнтуватися на системний підхід до діагностики та корекції мовленнєвих порушень. Формуються перші логопедичні школи, розробляються методи корекції та інструменти для роботи з дітьми з різними типами мовленнєвих порушень.

Україна у XX столітті: Розвиток логопедії в Україні відбувався на тлі соціально-економічних та політичних змін. Починаючи з другої половини XX століття, в Україні активно розвивається теорія та практика логопедії, з'являються наукові центри, спеціалізовані школи та кафедри при педагогічних вишах, що займаються питаннями корекції мовлення.

Ці історичні етапи розвитку логопедії підкреслюють важливість міждисциплінарного підходу та врахування культурних, соціальних та політичних факторів, які вплинули на формування та становлення логопедії як науки.

Контрольні питання до теми

1. Дайте визначення логопедії як науки. Розкрійте предмет, об'єкт і значення логопедії.
2. Які цілі і завдання логопедії?
3. Розкрійте методологічні основи логопедії, її принципи і методи.
4. Визначте основний понятійно-категоріальний апарат логопедії як науки.
5. У який історічний період логопедія виокремилась як наука?